

משבר אוגנדה

שאלות מחקר

קראו פרק זה והשיבו:

1. מהי ההצעה שהניחו הבריטים בפני הציונים בנוגע לאוגנדה?
2. מהי ההצעה, הנוגעת לאוגנדה, שאותה הניח הרצל בפני הקונגרס הציוני השישי?
3. הציגו את טענות הצדדים בוויכוח שהתעורר במשבר אוגנדה.
4. כיצד הסתיים משבר אוגנדה?

נטייתם הברורה של כל הזרמים בתנועה הציונית הייתה להקים את המדינה היהודית בארץ ישראל. אולם האימפריה העות'מנית, ששלטה בארץ עד שנת 1917, התנגדה לכך. בשל כך, בשנותיה הראשונות של התנועה הציונית (בסוף המאה ה-19 ובתחילה המאה ה-20), נדונו מספר הצעות להקמת המדינה היהודית באופן זמני במקומות שונים בעולם: באוגנדה, בסיני ובארגנטינה.

ההצעה להקים את המדינה היהודית באוגנדה הייתה המשמעותית ביותר מבין הצעות אלה והיא העסיקה רבות את התנועה הציונית.

בפרק זה נלמד על ההצעה שהניחו הבריטים בפני התנועה הציונית, על ההצעה שהניח הרצל בפני הקונגרס הציוני השישי, על הטיועונים שהועלו על ידי תומכי ההצעה ומתנגדיה ונראה כיצד הסתיימה פרשה זו.

1. ההצעה הבריטית אוגנדה בפני הקונגרס הציוני השישי

לאחר מגעים דיפלומטיים ממושכים שקיים הרצל עם ממשלת בריטניה⁶², הציע לו שר המושבות הבריטי להקים מדינה יהודית באוגנדה, שנשלטה באותם הימים על ידי בריטניה.

הרצל החליט להציג את ההצעה הבריטית בפני הקונגרס הציוני השישי, שהתכנס בבאזל בשנת 1903, והציע לשלוח לאוגנדה משלחת חקר שתבדוק את ההצעה.

הצעה זו גרמה למחלוקת עמוקה בין צירי הקונגרס, אך אושרה בסופו של דבר. להלן נסקור את השיקולים המרכזיים שהנחו את תומכי התכנית ואת מתנגדיה.

62 מגעים אלה החלו לכל המאוחר בשנת 1902. להרחבה על מגיעי המדיניים של הרצל עם בריטניה ראו פרק 9, תת פרק 4 (עמ' 83 - 84).

2. הסיפורים שהולדו לידי הנאמנים בהצעתו של הרצל

הטיעונים המרכזיים שעליהם ביססו הרצל ותומכיו את תמיכתם בהצעה:

❖ **שיקולים דיפלומטיים:** מניעיהם של הרצל ותומכיו היו קשורים בשיקולים דיפלומטיים. יחד עם זאת, שיקולים אלה לא הוצגו במפורש בפני מליאת הקונגרס כדי לא לפגוע במאמצים הדיפלומטיים:

♦ **שימור הערוץ הדיפלומטי עם בריטניה**⁶³: בשל מעמדה של בריטניה כמעצמה מרכזית בעולם, האמין הרצל שתהיה זו טעות לדחות את ההצעה הבריטית על הסף. הוא האמין שלכל הפחות יש לדון בה ולבחון אותה בכובד ראש. הרצל ושאר תומכי ההצעה הניחו מראש שהמשלחת תקבע שאוגנדה אינה מתאימה ליישוב המוני של יהודים. הם סברו שכך ניתן יהיה לדחות את ההצעה בטענה, שהיא אינה בת ביצוע, ודבר זה יאפשר להרצל להמשיך לקיים מגעים דיפלומטיים עם הבריטים. הם קיוו, שבסופו של דבר המשך המגעים הדיפלומטיים, יאפשר לתנועה הציונית לקבל הצעה טובה יותר מהאימפריה הבריטית.

♦ **חיזוק עמדת המיקוח מול האימפריה העות'מנית:** הרצל קיווה להוכיח לאימפריה העות'מנית שיש בידו הצעה חלופית וכי הציונים אינם חייבים לפנות דווקא לארץ ישראל. הוא ציפה שהאימפריה העות'מנית תחשוש שהיהודים ישקיעו את ההון היהודי מחוץ לתחומי האימפריה⁶⁴ ושדבר זה יעודד אותם לשקול מחדש את מדיניותם כלפי התנועה הציונית.

❖ **שיקולים פוליטיים:** הרצל ותומכיו ראו בהצעה הבריטית הישג פוליטי בעל חשיבות רבה לתנועה הציונית. מאחר שההצעה הבריטית הכירה ביהודים כעם ובתנועה הציונית כנציגתו. מכיוון שבריטניה הייתה אחת מהמעצמות המרכזיות בעולם, ראוי היה לדעתם להוסיף ולדון עמה בהצעה זו ועל ידי כך לחזק את הקשרים עמה. הם סברו שיש בכך כדי לתרום לתנועה הציונית בשני מובנים:

- ♦ ביסוס התודעה וההבנה של עמי אירופה ומנהיגיהם את ההבנה שהיהודים הם עם, המיוצג על ידי התנועה הציונית.
- ♦ חיזוק מעמדה של הציונות בעיני היהודים.

❖ **מתן פתרון מידי למצוקת היהודים**

בקיסרות הרוסית: בשנה בה פרץ משבר אוגנדה, פרץ פוגרום נוסף שפגע ביהודי הקיסרות הרוסית (פוגרום קישינב). הרצל טען שיש לבחון את הטריטוריה המוצעת באוגנדה כאמצעי להגנה על יהודי הקיסרות הרוסית מפני פרעות נוספות. הוא הציע לראות באוגנדה פתרון זמני ליהודי הקיסרות הרוסית, "פת לחם [לרעב]" עד שאפשר יהיה לקבל צ'רטר לארץ ישראל (נורדאו), תומכו ומקורבו של הרצל, הציע לראות בתכנית אוגנדה **מקלט לילה** זמני). עמדה זו נבעה מתפיסתו של הרצל את האיום הפיזי כאיום המשמעותי ביותר על העם היהודי.

הרצל ומתנגדי תכנית אוגנדה בקונגרס השישי בבאזל. חיים וייצמן יושב ראשון משמאל בשורה השנייה; באזל, שוויץ, 1903. (ארכיון ציוני מרכזי)

❶ מה, לדעתכם, ניתן ללמוד מעצם קיומו של הצילום המשותף?

63 הסבר זה לעמדתו של הרצל עולה מן המחקר יותר ויותר, בעיקר בשנים האחרונות. בסוף הפרק ניתן למצוא ציטוטים המבססים סברה זו.

64 להרחבה על נושא זה ראו פרק 9 (עמ' 79 - 84).

3. הטיעונים המרכזיים ששימשו את הבית הלאומי היהודי רק בארץ ישראל וסרבו לדון בכל הצעה אחרת.

מתנגדי ההצעה טענו שיש להקים את הבית הלאומי היהודי רק בארץ ישראל וסרבו לדון בכל הצעה אחרת.

הטיעונים המרכזיים ששימשו את מתנגדי ההצעה:

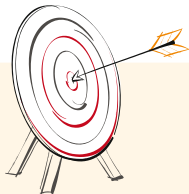
- ❖ לעם היהודי יש קשר היסטורי לארץ ישראל ולא לאוגנדה. באוגנדה לא יהיה דבר אשר ימשוך אליו את היהודים ולכן ההתיישבות באוגנדה לא תוכל להצליח.
- ❖ חשש שההתיישבות הזמנית באוגנדה תיהפך עם הזמן להתיישבות קבע, ותמנע את מימוש הקמת הבית הלאומי בארץ ישראל. הם חששו שהסכמה לתכנית אוגנדה תהווה ויתור על ארץ ישראל, שהייתה חלומו של העם היהודי לדורותיו, ולמעשה תהווה בגידה ברעיונות הציוניים.
- ❖ אל לתנועה הציונית לכלות את משאביה ומרצה לקידום תכנית אוגנדה. הדבר יהווה בזבוז כלכלי, יפגע בנכונותם של יהודים להתגייס לתמיכה ברעיון הציוני ובסופו של דבר יגרום לנזק לעניינה של התנועה הציונית.

4. סיום משבר אוגנדה

לבסוף, לאחר ויכוחים רבים, החליט הקונגרס לקבל את עמדתו של הרצל ביחס לתכנית אוגנדה ושלח למקום משלחת שתבדוק את ההצעה. אולם, למרות ניצחונו של הרצל בהצבעה, התברר לו כי מחלוקת זו הייתה קשה יותר מכל מחלוקת אחרת⁶⁵.

לאחר שהפסידו בהצבעה, פרשו מתנגדי ההצעה מהקונגרס (חלקם אף קראו להרצל בוגד) והתכנסו באולם נפרד. הרצל ניגש למתנגדיו כדי לפייסם ולזמן קצר אף נדמה היה שהצליח. אולם הרושם של האירועים היה קשה וסכנת פילוג איימה על התנועה הציונית. מאוחר יותר באותה השנה ניסה אחד ממתנגדי התכנית להתנקש בחייו של נורדאו, שהיה תומכו ומקורבו של הרצל. בשל כל זאת ערך הרצל כינוס התפייסות עם מתנגדיו בשנת 1904 חודשים ספורים לפני פטירתו.

הקונגרס הציוני השביעי התכנס בשנת 1905 כשנה לאחר פטירתו של הרצל. קונגרס זה דן שוב בתכנית אוגנדה לאחר שובה של המשלחת מביקור באוגנדה. המשלחת קבעה כי ארץ זו אינה מתאימה לצרכיה של התנועה הציונית. בקונגרס זה הוחלט להסיר את ההצעה הבריטית באופן סופי מעל סדר יומה של התנועה הציונית.

בקצרה - מה למדנו מפיק 2017?

- ❖ ההצעה הבריטית: להקים מדינה יהודית באוגנדה.
- ❖ הצעת הרצל: לשלוח לאוגנדה משלחת חקר שתבדוק את ההצעה.
- ❖ הצעת אוגנדה עוררה ויכוח. במהלך הוויכוח הובעו שתי עמדות:
 - ♦ גישת הציונים אשר גילו נכונות לדון בהצעת אוגנדה: ציונים אלה סברו שיש צורך לדון בהצעת אוגנדה כדי לקדם את המגעים המדיניים שקיים הרצל, וכדי לתת מענה זמני למצוקות היהודים שסבלו מפוגרומים בקיסרות הרוסית.
 - ♦ גישת הציונים אשר סירבו לדון בהצעת אוגנדה: ציונים אלה סברו שאין לדון בהצעת אוגנדה, מפני שהאמינו שהדבר עלול לפגוע במחויבות התנועה הציונית להקמת הבית הלאומי בארץ ישראל.
- ❖ החלטת הקונגרס הציוני השישי: הקונגרס הציוני החליט לאמץ את הצעתו של הרצל ולשלוח לאוגנדה משלחת חקר.
- ❖ סיום הפרשה: המשלחת קבעה כי ארץ זו אינה מתאימה לצרכיה של התנועה הציונית. בקונגרס הציוני השביעי, שהתכנס לאחר פטירתו של הרצל, הוחלט להסיר את ההצעה הבריטית באופן סופי מעל סדר יומה של התנועה הציונית.

65 להרחבה על מחלוקות נוספות שהתקיימו בתנועה הציונית ראו פרק 11 (עמ' 95 - 105).

קטעי מקור

קטע מספר 1

מכס נורדאו, מתומכי הצעת אוגנדה, בקונגרס הציוני בשנת 1903⁶⁶:

"...לפני המטרה הניצבת איתן, לפני המטרה של התיישבות היהודים בארץ ישראל, יכולה [הצעת אוגנדה] להיות רק תחנה בדרך ועבודה ארעית: הקמת בניין לשעה בשביל מאות אלפי אחינו האומללים... בשביל מאות אלפים אלה מוכרחים אנו להכין מיד, קודם שנוכל להראות להם דירת קבע לדורי דורות, מקלט לילה..."

- ❶ כיצד מביע נורדאו בדברים אלה את מחויבותה של התנועה הציונית לארץ ישראל?
- ❶ אילו נימוקים מעלה נורדאו בדברים אלה לתמיכה בהצעת אוגנדה?
- ❷ הציגו נימוק אחד שיכול היה לשמש את מתנגדי ההצעה כנגד דברים אלה.

קטע מספר 2

יחיאל צ'לנוב, מנהיג ציוני ציון, על המשבר שנגרם בקונגרס הציוני בעקבות הדיון בתכנית אוגנדה⁶⁷:

"... שעתיים שלימות נמשכה ההצבעה... בדריכות עקבו אחרי הצבעה כל הנאספים באולם, רבים אף רשמו וחישובו את הסיכויים... במשך כל ההצבעה העיקה עלי השאלה: מה אנו עתה, אנחנו הבלתי מסכימים, המסרבים... מתקבל משהו בלתי מתקבל, דבר המפריד כבתהום עמוקה את העתיד מן העבר... הרגשנו בקונגרס הזה שהכול מתרופף, שהקרקע נשמטת מתחת לרגלינו..."

...[לאחר אישור ההצעה] אספתי את כל ניירותיי וספריי, חבשתי מגבעתי לראשי וירדתי מעל במת הנשיאות. לאן ולשם מה? לא ידעתי אותה שעה... הרגשתי כי פה, ברגע הזה, אי אפשר עוד להישאר... הלכתי; אך לא ידעתי, אם ילך עוד משהו אחרי. לא נדברתי עם שום אדם. אבל נראה, כי די היה בניצוץ אחד. הראשונים שהצטרפו היו החברים להצהרה... התפרצות של מחיאות כפיים סוערות ובלתי מרוסנות הרעימה באולם מלמטה ומלמעלה... התקדמנו בהליכתנו, ובלי להסתכל לצדדים חשנו, כי לא לבדנו אנו הולכים...
... נכנסנו צפופים לאולם הקטן... חלק מן הבאים, אמנם קטן, פרץ בבכי נטול מעצורים, ובין הבוכים היו גם אנשים חזקים ואמיצים למראה..."

- ❶ באילו ביטויים משתמש צ'לנוב כדי לבטא את יחסו השלילי להחלטות שהתקבלו בקונגרס הציוני השישי?
- ❷ מדוע רואה צ'לנוב בהחלטת הקונגרס הציוני השישי דבר בלתי מתקבל על הדעת?
- ❷ מדוע פרצו חלק מהנוכחים באולם הקטן בבכי?
- ❷ הביאו נימוק אחד נגד הצעת אוגנדה, אשר היה עשוי לשמש את צ'לנוב.

קטע מספר 3

החלטת קונגרס הציוני השישי שהתכנס בבאזל⁶⁸:

"... הקונגרס [הציוני] מוצא לנכון להצהיר בזאת כי:

ההודעה ההומאנית של הממשלה האנגלית דורשת התבוננות רבה כדי לבחון עד כמה היא יש בה כדי להשיב על

66 מעובד על פי: מכס נורדאו, **כתבים ציוניים ב'**, הספרייה הציונית, (תש"ט-תש"ך), עמ' 149.

67 מעובד על פי: יצחק מאור, **התנועה הציונית מראשיתה ועד ימינו**, (מאגנס והספרייה הציונית; ירושלים: תשמ"ו), עמ' 250 - 251.

68 ערוך מתוך: Michael Heymann (ed), **The Uganda Controversy - Volume II**, (World Zionist Organization and Tel Aviv University; 1977), pp 288 - 289.

השאלה שהצבנו לנו זה עתה, ועד אשר יתבררו המניעים והכוחות שיכולים לקחת חלק בהוצאת הדבר אל הפועל. לצורך כך בוחר הקונגרס ועדה. אם ועדה זו תחליט כי יש צורך לנקוט בצעדים ממשיים (כמו [הקמת] משלחת חקר), היא תמסור את החלטתה לוועד הפועל, אשר ייאסף במיוחד לצורך כך. בנוסף החליט הקונגרס לחייב את הוועד הפועל להוסיף ולחפש אמצעים שיסייעו בהסרת המכשולים הטכניים בכירור שאלת ואדי אל עריש ומבקש להביע תודה עמוקה בפני הממשלה האנגלית, אשר ברוחב ליבה הציגה עניין זה בפני נציגי הקונגרס.

הקונגרס מביע את תקוותו כי באי כוחו של העם האנגלי הגדול, אשר הראו הבנה עמוקה כל כך ביחס לגורמי מצבו של העם האומלל, הוא עם ישראל, ואשר בגדלות רוחם הראו כי נכונים הם לעזור לנו בהרחקת גורמים אלה, יראו לנו את עזרתם הכבירה ויסייעו בידנו להוציא אל הפועל את מטרתנו העיקרית והיסודית - 'בריאת מקלט לאומי [לעם היהודי] בארץ ישראל'...

- 1 ציינו את עיקרי ההחלטות שהתקבלו בקונגרס הציוני השישי ביחס לשאלת אוגנדה.
- 2 אילו מנימוקי של הרצל באים לידי ביטוי בסעיף 3 של ההחלטה? נמקו.
- 3 האם, לדעתכם, ניתן ללמוד דבר מה מסעיף 2 של ההחלטה ביחס למידת העניין האמיתית של התנועה הציונית בהצעה הבריטית?

קטע מספר 4

הרצל בראיון שהעניק לסופר ראובן בריינין⁶⁹:

"...מאשימים אותי כי בגדתי בציון, בגדתי בפרוגרמה הבאזילאית [בתכנית באזל]. אל אלוהים יודע כמה מאשימים אותי, ואין אני יודע איך יכולתי לעשות אחרת... אחרי המאורעות האחרונים [בקיישוב] היה דרוש לגשת אל עבודה ממשית לאלתר. אחזתי בשתי ידי בהצעת הממשלה הבריטית בדבר אוגנדה [אוגנדה]... ואני דובר אתך לא כדיפלוט, [אלא] פשוט כיהודי אל אחיו - משום שראיתי כי גדלה המצוקה, תכפו הצרות, כי דרוש להציל ולהושיע מיד שני מיליון יהודים סובלים רעב, קור ומחסור, נמצאים בלחץ ודחק... היכולתי, האורשה במעמד כזה לדחות את הצעת הממשלה הבריטית בקש ולבטלה בלי שים לב אליה כראוי?... [בנוסף] על ידי ההצעה האפריקנית יכולתי להראות למי שצריך להראות [לסולטן התורכי], שאין אנו זקוקים כלל דווקא לארץ ישראל, כי יש לנו הצלה אחרת, כי אין אנו אנוסים כלל לקבל את כל התנאים שמציעים לפנינו בתורגמה [בתורכיה]. מתפלא אנוכי איך יכולים היו לחשוך אף רגע אחד באהבתי לציון... אנוכי הגדתי דברים מפורשים בנאום הפתיחה שלי בקונגרס השישי, שאוגנדה [שאוגנדה] לא ציון והיא ולעולם לא תהיה ציון. דברים מפורשים [יותר] ע"ד [על דבר] התועלת [הדיפלומטית] שיש בידי ההצעה האפריקנית להביא להציונות [לציונות] לא יכולתי להגיד. מעל הבמה הלאומית אין עושים פוליטיקה... על המבין היה להבין..."

- 1 כיצד מביע הרצל בדברים אלה את מחויבותו לארץ ישראל?
- 2 כיצד מצדיק הרצל את תמיכתו בהצעת אוגנדה?
- 3 האם, לדעתכם, יש מקום לקבל את טענתו של הרצל על כך שחברים בתנועה הציונית האשימו אותו בהאשמות שווא?

69 הדברים פורסמו בעיתון "הצופה" בוורשה בתאריך 1.9.09. מעובד מתוך: הרצל, נאומים ומאמרים, כרך ב', ירושלים: הספרייה הציונית; תשל"ו, עמ' 363 - 365.

